

COVID-19 ÜZERİNE EKONOMİ-POLİTİK BİR İNCELEME

A POLITICAL ECONOMY EXEMINATION ON COVID-19

Öğr. Gör. Zeynep Merve UÇAR

İstanbul Arel Üniversitesi, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik Programı, İstanbul/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1862-2361>

Reference

Uçar, Z.M. (2020). "Covid-19 Üzerine Ekonomi-Politik Bir İnceleme", Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:5, Issue:18; pp:601-612.

ÖZET

Bir dokunuşla dijital dünyaya geçişin artması; haber kaynaklarına ulaşımı kolaylaştırmıştır. Covid-19'un haber kaynaklarında yer verilmesi ile birlikte hükümetler konu ile ilgili görüşler paylaşıp, gerekli düzenlemeleri haberler aracılığı ile halka duyurmuşlardır. Ancak hükümetlerin görüş ve uygulamalarının birbirinden farklı olması süreci yönetmede büyük bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada ekonomik ve politik anlamda birbirinden farklı olan İngiltere ABD, Türkiye ve İsrail'in Covid-19 sürecinde ülke liderlerinin tutumlarının analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada ülkelerin en büyük haber platformlarından "BBC News", "ABC News", "TRT Haber" ve "Haaretz.com", platformlarına "korona virüs" ve "covid-19" başlıkları ile yapılan hükümet söylemlerini incelemek için içerik analizi ve Van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmaların bulgularına göre İngiltere ve ABD'de önlem almamaya yönelik politik söylemlerin fazla olmasına karşılık Türkiye ve İsrail'de tedbir alıcı ve toplumu bilgilendirici toplumsal söylemler ağır basmaktadır.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Söylem Analizi, Politik-Ekonomik Kuram

ABSTRACT

Increasing the transition to the digital world with a single touch; it facilitated access to news sources. With the coverage of Covid-19 in news sources, governments shared their opinions on the issue and announced the necessary regulations to the public through news. However, the differences in the views and practices of the governments appear as a big problem in managing the process. Therefore, This study is intended to analyze which differ from each other in economic and political UK, USA, Turkey and Israel in the Covid-19 process the attitude of the country's leaders. In the study, content analysis was carried out to examine the government statements made to the platforms of the largest news platforms "BBC News", "ABC News", "TRT News" and "Haaretz.com", with the headlines "corona virus", "covid-19". and van dijk's critical discourse analysis methods were used. As a result, while it is determined that there aren't to take action and there are political discourses in the UK and USA, the recipient of the measuresl informative society outweigh social discourses have been identified in Turkey and Israe

Keywords: Covid-19, Discourse Analysis, Economic- political Theorem

1. GİRİŞ

Ülke liderlerinin söylemleri tarihin her döneminde toplumun yönetilmesinde ya da ülke için önemli bir konu hakkında karar alma süreçlerinde etkin rol oynamaktadır (daktilo1984.com, 2020). Yapılan araştırmalar lider söylemlerindeki bu etkinin 2050 yılına gelindiğinde halkı ikna etme konusundaki etkisi %80 'den daha fazla bir öneme sahip olacağını göstermektedir (Tufan, 2014: 9). Bunun başlıca nedeni, iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte bireylerin medya araçlarını kullanma sıklığının da artmasıdır. Ancak bu oran deprem, sel gibi iklimsel olayların yanı sıra büyük salgınların gündeme gelmesi ile bir anda artabilir (Beaunoyer vd., 2020: 2). Çünkü lider ile toplum etkileşimi yüksek olduğu zaman toplum lidere güvenir ve tedbirlere daha kolay uyum sağlar. Bunun nedeni liderin toplum adına daha huzurlu bir ortam inşa etmeye çalışmasıdır(Robert vd., 2016 : 378).

Latin Amerika'da yapılan bir çalışmada kurum kalitesinin düşük olduğu ve insanların hükümete güvenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Lider toplum etkileşimi düşük olan toplumlarda siyasi ve

ekonomik kurumların ön plana çıkarıldığı halde halkın ekonomik anlamda yoksullaşmaya devam ediyor olması hükümet başarısızlığı olarak gösterilmektedir (Azevedo vd., 2020: 9). Hükümet başarısızlıkları devletin politikaları uygulama ve destekleme kapasitesi, Ulusal liderlik doğası, devlet sivil toplum ilişkileri gibi faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Hükümetin başarısı ise sosyal kontrolleri sıkılaştırmasından ziyade halkın tedbirlere uyma noktasında gönüllü olmasına bağlıdır (Ali vd., 2020: 1). Çünkü toplumlar yaşamış olduğu belirsizlik halini ve kaygı seviyesini azaltmak için lider söylemlerinin yer aldığı platformlardan bilgi arayışına girer (Kang vd., 2018: 207) Belirsizlik durumu salgın olarak düşünüldüğünde hastalığın doğası, nasıl bulaştığı, dahil olduğu riskler, önlemler ve hükümet politikaları gibi bilgiler, insanları doğru zamanda bilgilendirmek için gereklidir (Elavarasan ve Pugazhendhi, 2020: 6). Buna yardımcı olmak için kitle iletişim araçları ve sosyal ağ, bilginin kaynaktan aktarılmasında çok önemlidir. Bunun nedeni halkın, salgın ve doğal afet gibi durumlarda güvenli bir bölgede kalarak önemli bilgileri ve toplumda yaşanan gelişmeleri çok hızlı bir şekilde ancak medya araçlarından takip edebilmesinden kaynaklanır (Elavarasan ve Pugazhendhi, 2020: 6). Bilgilere medya aracılığı ile kolay erişebilen halk, hükümetin tutum ve davranışlarından etkilenmektedir. Bu etkilenme sonucunda insanlar salgına neden olan durumları önemsemeyebilir veya çok ciddiye alarak stres panik veya korkuya kapılabilir. Bu yüzden bireylerin salgını algılayış biçimleri en nihayetinde ülkelerin salgını kontrol altına alma sürecini de etkilemektedir (Seijts ve Milani, 2019: 3). Covid-19, Dünya’da son dönemde sağlık alanında önemli bir gündem maddesi olması sebebiyle, hükümet liderlerinin üzerinde durduğu konu başlıklarından biridir. Bu çalışmada, Lider söylemlerinin covid-19 salgınına nasıl ele aldığını ortaya konulmasıyla alan yazına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

2. COVID-19 (KORONA VİRÜS) SALGINI

Covid-19 salgını daha önce emsali görülmemiş bir salgın olarak nitelendirilmektedir (Kuckertz, 2020: 2). İlk korona virüs ortaya çıktıktan sonra Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 5 Ocak 2020 tarihinde Çin’de 80000 yeni korona virüs vakası raporlanmış olmasına karşılık; 6 Mart 2020 tarihine gelindiğinde bu oran yaklaşık 90 ülkeye yayılarak etkisini arttırdığı raporlanmıştır (Majumder ve Mandi, 2020: e627). Covid-19’un ülkeden ülkeye, şehirden şehre bu kadar hızlı yayılmasında ülke liderlerinin tutum ve davranışları önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir (Seijts ve Milani, 2019: 3). Çünkü virüsün yayılma sürecinde ülkenin nasıl bir politika izleyeceğine ülke liderleri karar vermektedir (Bhat vd., 2020: 1). Virüsün ilk ortaya çıktığı süreçte Birleşik Krallık ve İsveç gibi ülkeler virüsün kendiliğinden geçeceğini varsayarken; ABD ve İtalya gibi ülkeler virüsü çok ciddiye almadıklarını gösteren tutum ve davranışlar sergilemişlerdir (BBC.com, 2020). Bu ülkelerin liderleri daha sonra vakaların artışı ile birlikte hata yaptıklarını kabul etseler de bireyleri sıkı kurallara ikna etmek de başarısız oldular (Seijts ve Milani, 2019: 3). Çünkü benzeri görülmemiş zorluklar ile mücadele edilen bir ülke de, hükümet söylemlerinin etkilerini öngörmek kolaydır. Örneğin, halka eleştirel ve sert bilgiler paylaşırken bir liderin üslubuna dikkat etmemesi durumunda vatandaşların olumsuz yargılara kapılacağı tahmin edilebilir. Ancak söylem ve altındaki mesaj birbirinden farklı olduğunda vatandaşın nasıl hissedeceğini ve davranacağını tahmin etmek zorlaşabilir (Tichy ve Dubský, 2020: 3).

Covid-19 ile mücadelede WHO ve devlet kurumları, kötüye giden oranları azaltmak ve sağlık sistemleri üzerindeki yükü hafifletmek için toplumsal düzeyde (sosyal mesafe ve izolasyon dahil) halk sağlığı müdahalelerinin kritik önemini kabul etmişlerdir (MS vd., 2020: 2969). Sağlık bakımı ve güçlü yönetim Covid-19’a karşı savunma hattını güçlendirmektedir. Ancak covid-19 un etkisi gerekli tedbir ve yasakları uygulayarak virüsü kontrol altına almaya çalışan ülkelerde bile varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Elavarasan ve Pugazhendhi, 2020: 2).

Covid-19 insanların fiziksel fonksiyonlarını etkilemesinin yanı sıra olumsuz düşünceleri harekete geçirdiği için zihinsel önyargılara da neden olabilir (Roh ve Sinha, 2020, s. 51). Covid-19 u diğer salgınlardan farklı yapan bir diğer özellik de öngörülemez oluşudur. Covid-19 salgınının son durumunun ne olacağı ve hastalığın ne zaman kontrol altına alınabileceği öngörülememektedir. Bu durum bazı analizler ve yanlış bilgiler ile birleşince kitleler arasında endişeyi artırabilmektedir

(Zandifar ve Badrfam, 2020). İnsanların davranış biçimleri, bireylerin zihinlerinde oluşan olumlu veya olumsuz önyargılardan etkilenmektedir (Roh ve Sinha, 2020,s. 51). Covid-19 salgınına ortadan kaldıracak herhangi bir çözüm bulunmadığı için covid-19 salgınına karşı alınan önlemler; virüsün bulaşını önleme veya yavaşlatmaya yönelik tedbirlerin ötesine geçememektedir (Rowan vd., 2020, s. 1). Literatürde Covid-19 un bireylerde oluşturduğu fiziksel semptomları ele alan çalışmaların yanı sıra bilgi yönetimi (Luciano,2020), algı yönetimi (Roh ve sinha,2020) Hükümet politikalarının (Van der Weerd, 2011; Rowan, 2020) ve halkın ruh sağlığının incelenmesini (Zandifar ve Bandrom,2020) Covid-19 salgınının yönetim, ekonomi ve politikaya etkilerini (Şen ve Batı,2020; Aytar,2020; Karataş,2020) ortaya çıkarmayı amaç edinen çalışmalar da bulunmaktadır.

Haber sitelerinin ülkelerde aktif olarak kullanıldığı ve bilgi aktarmada, farkındalık oluşturmada önemli bir yere sahip olduğu bilinse de literatür taramasında covid-19 ile ilgili hükümet söylemlerinin yer aldığı herhangi bir çalışmaya denk gelinmemiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada liderlerin söylemlerini daha doğru bir şekilde yansıtması beklenen başta kendi ülkesi olmak üzere diğer ülkelerin resmi haber ajanslarında yayımlanan covid-19 ile ilgili lider söylemleri incelenmiştir. Bu amaçla Türkiye için 1926'da kurulan ve Türkiye'nin en çok takip edilen resmi haber ajansı TRT Haber (Devran,2011, s.10). İngiltere için 1922 yılında kurulan ve 2005 yılında arşivini dijital ortama taşıyan BBC News(Ünal,2018, s. 410). ABD için 1945 yılında kurulan ABD'nin haber toplama ve halkı bilgilendirme açısından önemli haber ajansı ABC News (Wikipedia,2020). İsrail için 1919 yılında kurulan ve İsrail'de farklı sosyo-ekonomik kültürler tarafından da sıklıkla takip edilen Hareetz.com (Wikipedia,2020)'da yayımlanan Covid-19 ile ilgili haberler incelenmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı ekonomik ve politik anlamda birbirinden farklı olan ABD, İngiltere, Türkiye ve İsrail'in Covid-19 sürecinde ülke liderlerinin söz ve tutumlarını incelemektir. Çalışmada liderlerin hangi noktalar üzerinde durduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.2. Veri Toplama Süreci ve Analizi

Covid-19 salgınının ilk ortaya çıktığı Aralık 2019 tarihinden Kasım 2020 tarihine kadar olan sürede dört ülkenin resmi haber ajanslarında "korona virüs" ve "covid-19" haberlerinde yer alan ülke liderlerinin virüs hakkındaki söylemleri incelenmiştir. Ülkeler arasındaki benzer ve farklı yönleri ortaya çıkarmak için Covid-19'a yaklaşımları ekonomik ve politik anlamda birbirinden farklı olan dört ülke seçilmiştir. Bu ülkelerden Birleşik Krallık, önce sürü bağışıklık yöntemini uygulayacağını deklare etmiş, ancak daha sonra salgınla başa çıkamayınca bundan vazgeçtiğini açıklamıştır. ABD, Covid-19'un herhangi bir virüs ile eş değer olduğunu savunan bir ülke olmasının yanında vaka ve ölüm oranları açısından dikkat çeken ülkeler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan Covid-19 ile mücadelede vaka sayısı az olan İsrail ve virüsün en geç ulaştığı ülkelerden biri olan Türkiye aldığı tedbir ve önlemler açısından araştırmaya değer bulunmaktadır.

Çalışmada belirtilen ülke ve yayın organlarının Covid-19'a ilişkin haber metinlerinde yer alan ülke liderlerinin söylemlerinin ne yönde olduğunun çözümlenmesi için Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Eleştirel söylem analizi, mikro ve makro yapılardan oluşmaktadır. Mikro yapı kelime seçimleri ile birlikte durum anlatım örgüsü, olayın gerçek kaynakları ve olaya konu olmuş tarafların tepkilerini incelerken makro yapı şematik unsurları ve başlıkları da kapsayacak şekilde tematik unsurları içermektedir (Budak, 2018: 349). Bu söylemler hiçbir filtreden veya düzenlemeden geçmeyen, doğallık ve özgünlüğünden mümkün olduğunca ödün vermeyen gerçek verilerden oluşmaktadır. Bu çalışmada ekonomik-politik söylem analizi yönteminin makro unsurlarından "haber başlıkları" söylem değişimi kullanarak ve mikro unsurlarından "kelime seçimleri" ekonomik, politik, toplumsal vb. kategoriler kullanarak haber içeriklerinin söylemsel yapısı analiz edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma uygulanan söylem analizi ile birlikte yorumlar; önlem almamaya yönelik, önlem alıcı, tavsiye edici, endişe verici ve bilgilendirici olmak üzere kategorilere ayrılmıştır. Sonraki aşamada ise ülke liderleri söylemlerinin en çok hangi başlıklarına yoğunlaştığını tespit etmek için ekonomik politik söylem analiz unsurlarından olan ekonomik, politik, etnik ve toplumsal söylemleri içeren haberler tespit edilerek içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Ekonomi politik yaklaşımla söylemlerin analiz edilmesi; politikacılar ve ülke politikaları hakkında konuşmak, çeşitli durumları politikaya bağlamak ve eleştiri yapmak politik söylem olarak nitelendirilebilir (Van Dijk, 1997). Bu çalışmada da covid-19 salgınına politikaya bağlayan yorumlar, politik söylem olarak incelenmiştir. Örneğin salgın nedeni ile ölüm oranları veya vaka sayılarındaki artışın her gün konuşulması ile hükümet liderlerinin bu durumu siyasi propaganda haline getirdiği söylemler incelenmiştir. Van Dijk eleştirel söylem analizinde etnik, azınlık gruplara da dikkat çekmektedir. “İnsanların etnik farklılıkları nedeniyle onlara yönelik varsayımlarda bulunmak, önyargıları yansıtmak, sırf etnik kimliği veya azınlık grupta yer alışı nedeni ile özellikle nefreti bu gruba aktarmak etnik söyleme girmektedir” (Alikılıç ve Baş,2019: 95). Bu çalışmada da covid-19 ile ilgili konuları ve vaka sayılarını ırksal niteliklere bağlamak, etnik özelliği farklı olan (Çin, Filistin gibi) ülkeler yüzünden vaka sayılarının arttığını savunmak veya etnik özelliği nedeni ile kötü söylemlerde bulunmak etnik söylemler olarak incelenmiştir.

Çalışma kapsamında Covid-19 göstergelerini ekonomik ve finansal göstergelere göre değerlendirmek, ülke liderlerinin açıklamalarında ekonomik yetersizliklere vurgu yapması, gelecek ile ilgili öngörülerde bulunması, mevcut ekonomik durumun içinden çıkılmaz hale geleceğini öngören söylemlerine yer vermesi ekonomik söylem içerisinde değerlendirilmiştir. Diğer taraftan toplumu alınması gereken önlem ve tedbirler noktasında uyarıcı, Covid-19 sürecinde toplumuna faydalı olabilecek uygulamalardan bahsedilen söylemler ise toplumsal söylem içerisinde değerlendirilmiştir.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Birleşik Krallık, ABD, Türkiye ve İsrail’in resmi haber ajanslarında Covid-19 sebebiyle verilen söylemler oluşturmaktadır. Çalışmada ülkelerin resmi haber ajanslarında yayınlanan söylemler incelendiği için amaçsal örnekleme yönteminden yararlanılmıştır.

Amaçsal örnekleme yapılan araştırmaya bağlı kalarak karşılaştırma yapmak ve bir durum hakkında detaylı bulgu elde etmek gibi nedenler ile örnekleme seçiminde kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem belirli niteliklere göre seçilen ve sınıflandırılan olasılıksız örnekleme yöntemidir (Teddlie ve Tashakkori 2009). Çalışmada ülkelerin resmi haber ajanslarında “korona virüs” ve “covid-19” haberleri ile ilgili hükümet söylemlerini içeren 369 haber veya haber başlığı bulunmuştur. Araştırma kapsamında bulunan söylemlerin içeriklerinin tamamı incelenmiştir. Nihayetinde virüsün ortaya çıktığı Aralık 2019’dan 30 Ekim 2020 tarihine kadar olan süreçte Covid-19 ile ilgili 369 hükümet söylemi incelenmiştir.

3.4. Araştırma Soruları

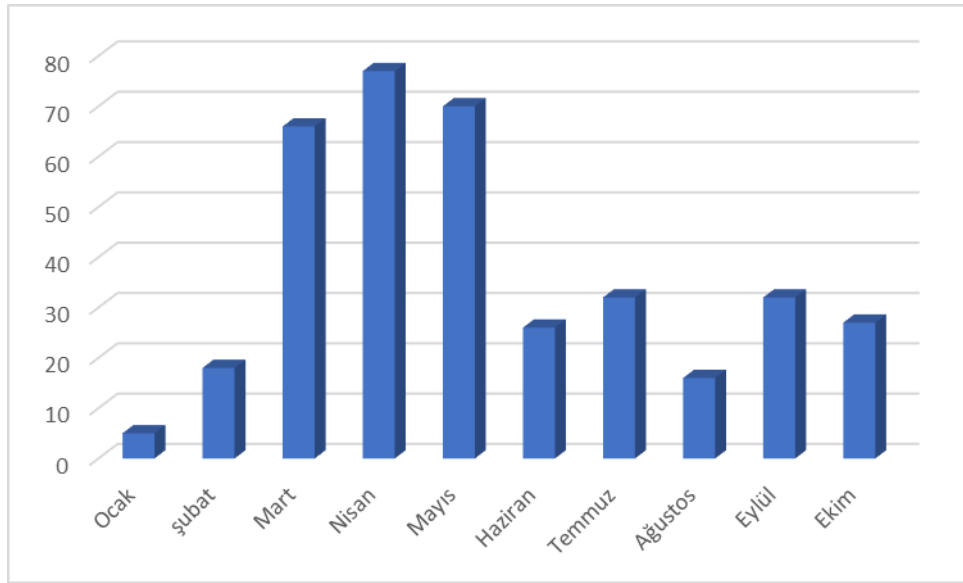
- 1) Covid-19 pandemisinde liderlerin salgına ilişkin söylemleri nelerdir?
- 2) Liderlerin vurguladıkları ana noktalar nelerdir?
- 3) Hükümetler salgın sürecinde vurguladıkları ana noktalara ilişkin nasıl bir bilgilendirme çalışması yapmaktadır?

4. BULGULAR

4.1. Haber ve Haber Başlıkları

Ülkelerin liderlerinin Covid-19 hakkında resmi ajanslarda yayımlanan söylemlerinin sayıları Grafik 1 ‘de görülmektedir. Söylemlerin dağılımına bakıldığında dört haber ajansında da korona virüsün ilk ortaya çıktığı Aralık ayında hükümet yetkilileri tarafından konu hakkında herhangi bir yorum

yapılmadığı tespit edilmiştir. Covid-19 ile ilgili hükümet yetkililerinin yorumlarını içeren haberlerin salgının hızının arttığı Nisan ayında daha fazla yapıldığı dikkat çekmektedir.

Grafik 1: Ülke Liderlerinin Covid-19 Hakkındaki Söylemlerini İçeren Haber Sayısının Aylara Göre Dağılımı

Tablo 1: Seçilen Hükümetlerin Covid-19 Söylemleri

Seçilen Ülkelerin Hükümet Yetkilileri	Sayı	%	
İncelenen Ülke Liderlerinin Covid-19 Söylemleri	Birleşik Krallık	117	31,70
	Amerika	161	43,63
	Türkiye	60	16,26
	İsrail	31	8,41
Boris Johnson	Sürü Bağışıklığı Söylemleri	15	12,83
	Diğer Covid-19 Söylemleri	102	87,17
Donald John Trump	Marjinal Covid-19 Söylemleri	27	16,27
	Diğer Covid-19 Söylemleri	134	83,23
Binyamin Netanyahu	Covid-19 Hakkında Söylemleri	0	0
	Sağlık Bakanlığı Söylemleri	31	100
Recep Tayyip Erdoğan	Covid-19 Hakkındaki Söylemleri	60	18,98
	Sağlık Bakanlığı Söylemleri	256	81,01

4.1.1. Birleşik Krallık

Boris Johnson: Covid-19 gerçek ve gereksiz ekonomik hasara neden olacaktır (13 Şubat 2020)

Boris Johnson'ın İngiltere'nin sürü bağışıklığı politikasını takip edeceğini açıkladı (3 Mart 2020).

Boris Johnson: Covid-19 ile mücadele sürecinde "herhangi bir savaş hükümeti gibi davranmalı ve ekonomimizi desteklemek için ne gerekiyorsa yapmalıyız (17 Mart 2020)

Boris Johnson'dan açıklama: Sürü bağışıklığı politikasından vazgeçtik ama covid-19 salgını her iki şekilde de gidebilirdi (12 Nisan 2020).

Boris Johnson: İngiliz Doktorları COVID-19 ile mücadelede en kötü senaryoya hazırlandığını söyledi (7 Mayıs 2020).

Boris Johnson: İngiltere'de; barların, restoranların ve otellerin 4 Temmuz'da yeniden açılacağını duyurdu (23 Haziran 2020)

Tablo 1'de incelenen Resmi Haber ajanslarına göre Covid-19 başlangıç tarihinden 30 Ekim 2020 tarihine kadar olan süreçte Boris Johnson'ın toplamda 117 Covid-19 söylemine ulaşılmıştır. Bu söylemlerin 15(%13) oranında sürü bağışıklığı ile ilgili açıklamaları kapsamaktadır. Sürü Bağışıklığı Covid-19 için hiç bir önlem almaya gerek olmadığı bu hastalığın bir an önce herkese

bulaşıp herkesin bağışıklık kazanması gerektiği ancak bu şekilde salgının önüne geçilebileceğini savunan görüştür (BBC.com, 2020). Bunun yanında nisan ayından sonra Boris Johnson'ın sürü bağışıklığı uygulamasından vazgeçtiği ve Covid-19 ile ilgili başka açıklamalara yer verildiği görülmektedir. Bu oran tüm söylemler içerisinde 102 (%87)dir.

4.1.2. Amerika

Donald John Trump: Havalarda ısındığı zaman korona virüsü de bitmiş olur (11 Şubat 2020)

Donald John Trump, korona virüsüyle mücadelede ekonomik yardım planı vaat ediyor (9 Mart 2020).

Donald John Trump: COVID-19 herhangi bir virüs den farkı yoktur (10 Mart 2020).

Donald John Trump: Çin Hükümetini suçlamaktadır; Covid-19 başka türlü bu kadar hızlı yayılamazdı (18 Mart 2020).

Donald John Trump, COVID-19 hastaları için 'sürpriz' faturalar yok (10 Nisan 2020).

Donald John Trump, "Dezenfektanları vücuda enjekte edeceğimiz bir yol var mıdır? Belki de içimizde bir çeşit temizlik yapabiliriz." (24 Nisan 2020).

Donald John Trump, Ulusal çapta maske takma zorunluğunu onaylamayacağım (18 Haziran 2020).

Tablo 1'de incelenen Resmi Haber ajanslarına göre Covid-19 başlangıç tarihinden 30 Ekim 2020 tarihine kadar olan süreçte Donald John Trump'ın toplamda 161 Covid-19 söylemine ulaşılmıştır. Bu söylemleri içerisinde 27 söylemi marjinal olarak nitelendirebilecek hastalığın diğer hastalıklardan farksız olduğunu savunan bu yüzden de ülkenin ekstra bir önlem almasına gerek olmadığını gösteren söylemlerini kapsamaktadır. Bunun yanı sıra virüsten korunmak için vücuda dezenfektan enjekte edilebilir gibi açıklamalarını marjinal söylemler içerisinde değerlendirilmiştir. Geriye kalan 137 söylem Covid-19 ile ilgili alınması gereken ekonomik ve toplumsal tedbirleri kapsamaktadır.

4.1.3. İsrail

İsrail Sağlık Bakanlığı Korona virüsünden dolayı yurt dışına yapılacak tüm ziyaretlerin yeniden düşülmesi konusunda ısrar ediyor (27 Şubat 2020)

İsrail Sağlık Bakanlığı: İsrail'deki uluslararası sözleşmeler, Korona virüsü nedeniyle iptal edilecek (4 Mart 2020).

İsrail Sağlık Bakanlığında Açıklama: Covid-19'un tedavisinde Mesih'in Önemi (2 Nisan 2020).

İsrail Sağlık Bakanlığı: Direktörümüz, korona virüsü krizi nedeniyle istifa etti (12 Mayıs 2020)

Tablo 1'de incelenen Resmi Haber ajanslarına göre Covid-19 başlangıç tarihinden 30 Ekim 2020 tarihine kadar olan süreçte Binyamin Netanyahu'un Covid-19 ile ilgili herhangi bir söylemi yer almamaktadır. Bunun yerine İsrail sağlık bakanlığının yapmış olduğu (31) covid-19 hakkındaki söylemine ulaşılmıştır. Bu yüzden çalışma kapsamında sağlık bakanlığının Covid-19 söylemleri incelenmektedir.

4.1.4. Türkiye

Recep Tayyip Erdoğan: Covid-19 ile mücadele kapsamında; Faiz ödemeleri ertelenecek, Asgari ücret desteği devam edecek (18 Mart 2020).

Recep Tayyip Erdoğan: Korona virüsüne karşı amansız bir mücadele içindeyiz (21 Mart 2020).

Recep Tayyip Erdoğan: Türkiye, bu küresel salgın ve bununla başlayan büyük kriz için en hazırlıklı ülkelerden biridir (4 Nisan 2020).

Recep Tayyip Erdoğan: Biz Bize Yeteriz Türkiye'm kampanyasında toplanan para tutarı da 1 milyar 800 milyon liraya yaklaştı (20 Nisan 2020).

Recep Tayyip Erdoğan: Türkiye 26 Mart'tan bu yana en düşük sayıda covid-19 vakası kaydetti(11 Mayıs 2020).

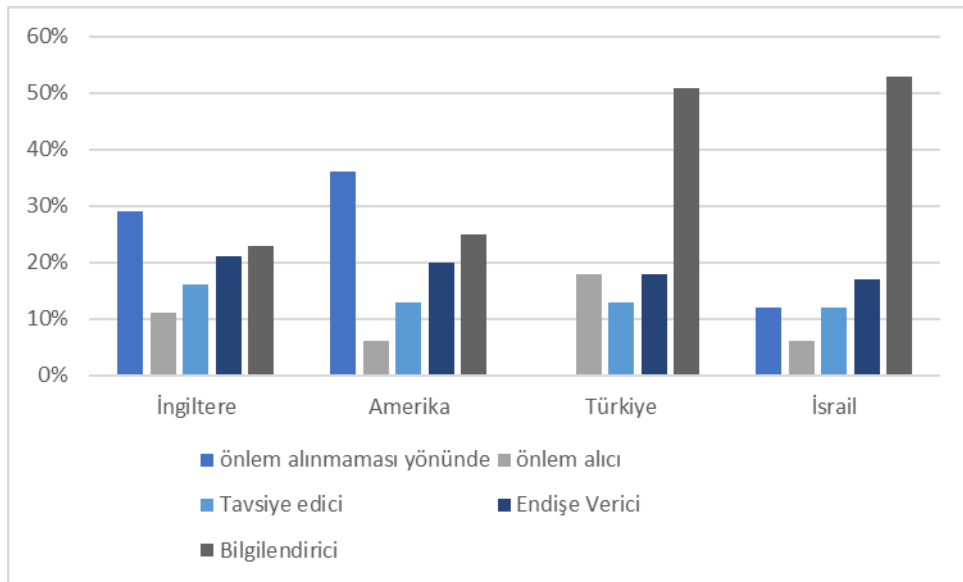
Tablo 1’de incelenen Resmi Haber ajanslarına göre Covid-19 başlangıç tarihinden 30 Ekim 2020 tarihine kadar olan süreçte Recep Tayyip Erdoğan’ın toplamda 60(%19) Covid-19 hakkındaki söylemine ulaşılmıştır. TRT Haber’in haber başlıkları incelendiğinde Türkiye’nin de İsrail gibi Sağlık Bakanlığı açıklamalarına 256(%81) daha çok yer verdiği görülmektedir. Ancak çalışma kapsamında sadece Recep Tayyip Erdoğan’ın söylemleri incelenmektedir.

4.2. Kelime ve Kelime Yapıları

Haber kuruluşları haber metinlerinde yer verdikleri birtakım kelimeler ile covid-19 sürecinde ülkelerinin propagandasını yapmaktadırlar.

Tablo 2: Kelime Yapılarının İncelenmesi

	İngiltere		Amerika		Türkiye		İsrail	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kelime Yapısı								
Önlem Almayıcı	35	29	58	36	0	0	4	12
Önlem Alıcı	13	11	10	6	11	18	2	6
Tavsiye Edici	18	16	21	13	8	13	4	12
Endişe Verici	24	21	32	20	11	18	6	17
Bilgilendirici	27	23	40	25	30	51	15	53
Toplam	117	100	161	100	60	100	31	100
Baskın Olan Tipoloji								
Politik	24	21	25	16	8	13	6	18
Ekonomik	27	23	24	15	14	23	3	12
Etnik	15	13	62	38	3	5	9	29
Toplumsal	51	43	50	31	35	59	13	41
Toplam	117	100	161	100	60	100	31	100

Grafik 2: Covid-19 ile ilgili ülke liderlerinin yaptığı yorumlara ait söylemlerin yüzdeler dağılımı

Tablo 2 ve Grafik 2’de Covid-19 sürecinde ülke liderlerinin söylemlerinin içeriği yer almaktadır. Ülke liderlerinin söylemleri incelendiğinde Boris Johnson’ın Covid-19 ile ilgili toplam 117 söylemi yer almaktadır. Bunlardan %29’u önlem almama yönünde belirtmiş olduğu söylemlerdir.

Örnek Söylem: 16.32.2020 ‘Boris Johnson: Covid-19 nedeniyle mekanları kapatmayacağız’

Söylemlerin %11’i önlem alıcı bir nitelik taşımaktadır.

Örnek Söylem: 20.05.2020 *‘İngiltere Başbakanı Boris Johnson, ülkede gecikmesi tartışma konusu olan korona virüs teması takip programının 1 Haziran’da başlayacağını açıkladı.*

Söylemlerin %16’sı tavsiye edici söylemlerden oluşmaktadır.

Örnek Söylem: 03.03.2020 *‘70 yaşın üzerindeki insanlar seyahat etmekten kaçınmalıdır.’* Bunun yanında söylemlerin %21’i endişe verici iken %23’ü ise halkı bilgilendirici bir nitelik taşımaktadır.

Tablo 2 ve Grafik 2’de Donald John Trump’ın covid-19 ile ilgili toplam 161 söylemi yer alırken bu söylemlerin % 36 sının Covid-19’a karşı önlem almama niteliğinde olduğu, %6 sının ise hükümetin korona virüs için aldığı önlemleri kapsadığı tespit edilmiştir.

Örnek Söylem:

21.07.2020 *‘Maske Takmayacağım Kimse benden daha çok vatansever olamaz’(önlem almama)*

10.03.2020 *‘Covid-19 ile mücadelede ekonomik yardım planı hazırladık’(önlem alıcı)*

Söylemlerin %13 halkın neler yapması gerektiği ile ilgili tavsiyeler verirken %19 u endişe verici %25 ise bilgilendirici nitelik taşımaktadır.

Tablo 2 ve Grafik 2’de gösterilmekte olan Recep Tayyip Erdoğan’ın covid-19 ile ilgili toplamda 60 söylemi bulunmaktadır. Bunlardan önlem almamaya yönelik bir söylem bulunmazken %18’i önlem alıcı, %13’ü halkın alması gereken önlemler ile ilgili tavsiye edici bir nitelik taşımaktadır. Haberlerin %18’i önlem alınmazsa çok büyük felaketler ile karşılaşılacağını savunan endişe verici söylemler iken %51’i ise halkı bilgilendirici söylemleri içermektedir.

Örnek Söylem:

18.03.2020 *‘Korona Virüs tedbirleri kapsamında N95, FFP2 ve FFP3 maskelerin reçete karşılığında eczanelerden temin edilmesine karar verildi’ (önlem alıcı)*

27.03.2020 *‘ Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Türkiye’ye "Evde kal" çağrısında bulundu. ‘ (tavsiye edici)*

04.02.2020 *“İtalya’da korona virüse yakalanan Türk yok.” (bilgilendirici)*

Tablo 2 ve Grafik 2’de gösterilmekte olan Netanyahu’nun herhangi bir açıklaması olmamak ile birlikte çalışma kapsamına dahil edilen İsrail Sağlık Bakanının Covid-19 ile ilgili toplam 31 söylemi bulunmaktadır. Bu söylemlerin %12’sinin önlem almamaya yönelik söylemlerden oluşurken %17’si endişe verici ve %12’si tavsiye edici söylemleri kapsadığı tespit edilmiştir.

Örnek Söylem:

14.04.2020 *‘İsrail’in Sağlık Bakanlığı: korona virüs için özel uçak yolcularını taramasına gerek yok’*

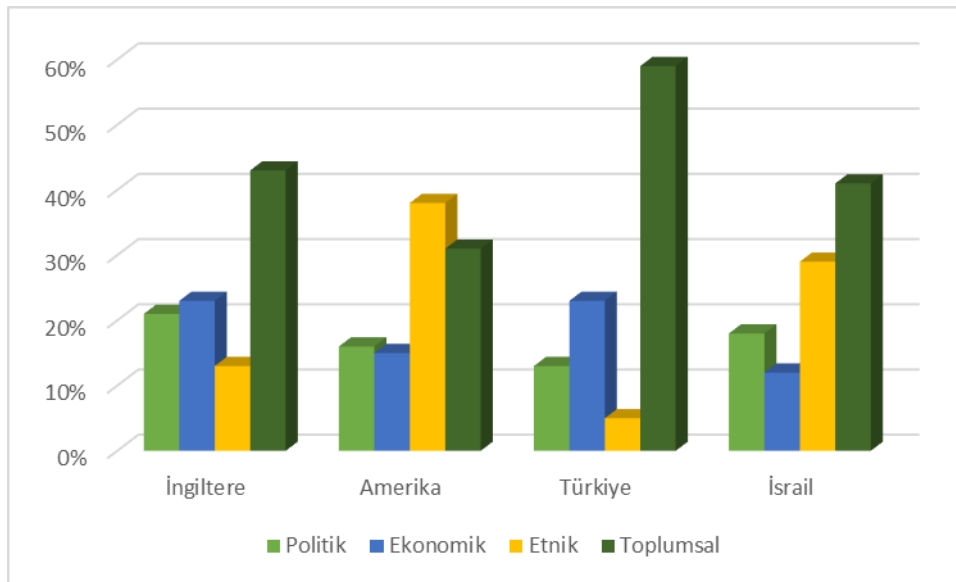
27.02. 2020 *‘İsrail Sağlık Bakanlığı: Korona’dan dolayı yurt dışına yapılacak tüm ziyaretlerin yeniden düşülmesi konusunda ısrar ediyor’*

Bunun yanı sıra %6’sı hükümetin aldığı önlemler ile ilgili bilgi verirken %53 ‘ü ise Covid-19 hakkındaki genel bilgileri kapsadığı tespit edilmiştir.

Örnek Söylem:

12.03.2020 *‘ İsrail Biyoloji Enstitüsü’nün bir COVID-19 aşısını duyurmak üzere olduğunu söyledi.’*

İsrail’de Covid-19 hakkında yapılan genel söylemlerin az olduğu yapılan söylemlerin ise halkı bilgilendirmek üzerine olduğu dikkat çekmektedir.

Grafik 3: Covid-19 ile ilgili yapılan hükümet söylemlerinde baskın olan tipolojinin yüzdelik dağılımı

Tablo 2 ve Grafik 3'te yer alan Boris Johnson söylemleri incelendiğinde baskın olan tipolojinin %43 ile Toplumsal söylemler oluşturmaktadır. Bu söylemleri %23 ile ekonomik söylem takip ederken en az söylem tipolojisi ise %13 ile etnik söylem olduğu tespit edilmiştir. Politik söylem ise bu söylemlerin %21'ini oluşturmaktadır.

Örnek Söylem: 29.03.2020 'Ulusal İstatistik Ofisi'nden yapılan bir analiz, Siyah erkeklerin ve kadınların Covid-19'dan ölme olasılıklarının beyaz meslektaşlarına göre neredeyse iki kat daha fazla olduğunu gösterdi" (etnik)

Tablo 2 ve Grafik 3'te yer alan Donald John Trump söylemleri incelendiğinde baskın olan tipolojinin %38 ile etnik söylem olduğu tespit edilmiştir. Tüm söylemler içerisinde Ekonomik söylem %15 iken Politik söylemler %16'sını oluşturmaktadır. Toplumsal söylemin ise %31 olduğu tespit edilmiştir.

Örnek Söylem: 14.03.2020 'Fed Başkanını görevden alma hakkım var. Covid-19 sürecinde kötü bir karar aldılar. (politik)

Tablo 2 ve Grafik 3'te yer alan Recep Tayyip Erdoğan söylemleri incelendiğinde Türkiye de söylemlerinin tipolojisi en çok % 59 ile toplumsal söylemleri kapsadığı tespit edilmiştir. Bunu %23 ile ekonomik söylem ve %13 ile politik söylem tipolojisi takip etmektedir. En az söylem tipolojisi ise %5 ile etnik söylemlerin oluştuğu tespit edilmiştir.

Örnek Söylem: 10.04.2020 'Korona virüsle mücadelede kapsamında Türkiye hükümeti 10 bin hijyen paketi ve 6 bin gıda kolisi hizmetini halkının kullanımına tahsis etmiştir' (toplumsal)

Tablo 2 ve Grafik 3'te yer alan İsrail Sağlık Bakanı söylemleri incelendiğinde İsrail söylemlerinin en çok %41 ile toplumsal söylem tipolojisi ve %29 ile etnik söylem tipolojisi oluşturmaktadır. Bunları %18 ile politik söylem tipolojisi takip ederken en az %12 ile ekonomik söylem olduğu tespit edilmiştir.

Örnek Söylem: 19.05.2020 'Ekonomide geri dönüşü olmayan hasarı İsrail hükümeti telafi edecektir' (ekonomik)

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Toplumsal olaylarda iktidar yaklaşımı oldukça önemlidir. Çünkü hükümetin belirli alanlara odaklanmış bakanlık ve kurullara sahip olması onu bilgi noktasında güçlü yapmaktadır (Prince vd., 2006, s. 255). 2020 yılında meydana gelen salgının geniş çaplı etkilerinden dolayı hükümetlerin odaklandığı toplumsal olaylardan biride korona virüs salgını olmuştur (Currie, 2020, s. 3). Bu çalışmada ekonomik ve politik anlamda birbirinden farklı ABD, İngiltere, Türkiye ve İsrail'in

Covid-19 sürecinde ülke liderlerinin tutumlarını belirlemek amaçlanmıştır. Ulaşılan 369 söylem içerik ve söylem analizini yöntemi ile analiz edilmiştir. 4 haber platformunda son 1 yıl içerisinde konu başlıklarının Covid-19 üzerine yoğunlaşmaktadır. Virüsün ilk ortaya çıktığı zamanlarda etnik, politik söylemler fazla olsa da virüsün etkisini arttırması ile birlikte ülke liderleri toplumsal söylemlere yöneldiği tespit edilmiştir. Ancak toplumsal söylemlerde önlem almaya yönelik ve önlem almaya gerek olmadığını savunan görüşler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu nokta da tüm söylemler içerisinde İngiltere % 29 ve Amerika %36 önlem almamaya yönelik söylemleri bulunmaktadır. Araştırmada bir diğer amaç ise Covid-19 sürecinde yayın organlarının vurguladıkları noktaların nelerdir? Sorusuna cevap aramaktır ki bu bir bakıma Covid-19 sürecinin doğru anlaşılıp anlaşılmadığını da gösterecektir. Araştırma sonucunda İngiltere ve ABD'nin birbirinden zıt lider söylemlerine yer verilmiş olması sürecin doğru anlaşılmadığını göstermektedir. Aynı liderin farklı zamanlarda birbirinden zıt söylemlere yer vermesi o ülkede yaşayan vatandaşları tedbirlere uyma noktasında zorladığı düşünülmektedir. Söylemlerinin çoğunun İngiltere için sürü bağışıklık uygulanarak kontrol altına alınabilir gibi halkı tedbirsizliğe itmesi veya Amerika için vücuda dezenfektan enjekte edilebilir gibi söylemlere yer vermesi daha sonra hükümetlerin bu söylemlerin yanlış olduğuna dair geri dönütler sağlaması hükümetin içinde dahi birbirine tezat görüşlerin olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan ise Türkiye ve İsrail'in salgın ile mücadele sürecinde önlem almamaya yönelik söylemlerden kaçındığı halkını tedbir noktasında uyardığı söylemleri diğer ülke liderlerinin söylemlerine göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Türkiye %51 ve İsrail %53 oranlarında ülke liderleri bilgilendirici söylemlere ağırlık vermektedir. Covid-19 salgınına yönelik bu tür bilgilendirmeler yapılmasının, süreci daha kolay atlattırma yardımcı olacağı düşünülmektedir. Araştırma kapsamında Türkiye ve İsrail'in Covid-19 ile ilgili söylemlerinde lider söylemlerinden ziyade Sağlık Bakanlığı söylemlerinin daha fazla olduğu dikkat çekicidir. Bu ülkelerde toplumsal ve bilgilendirici söylemlerin fazla olması, hükümetlerin pandemi sürecini yönetmesinde yardımcı olduğu düşünülmektedir.

Daha önceki covid-19 'a benzer salgınlarda Orta Doğu'da yaygın olan ve Afrika ile Avrupa'da bir kaç vaka bildirilen MERS salgını(Kang, vd., 2018: 206), Çoğunlukla Afrika'da yoğunlaşan EBOLA salgını (Novak, 2012: 2348) Asya'da yaygın olan H1N1 salgını (Tooher vd., 2013: 63) gibi pandemi süreçlerin de medya ve medyanın yansıttığı hükümet söylemleri oldukça önemli olduğu literatür taramasında tespit edilmişti. Örneğin, 1994'te Hindistan'da ortaya çıkan veba salgını, hükümet'in söylem yapısına dikkat etmeden medya kanallarından duyurması birçok insanı salgının olduğu şehirden kaçmaya sevk etmiştir (Kelly, 2015: 1). Çünkü ülkelerin alışkın olmadığı bir pandemi krizi, çelişkili bilgilerin varlığı veya salgın başladığı andaki hükümetin salgına karşı çelişkili tepkileri toplumları belirsizliğe ve halkı tedbirsizliğe yönlendirmektedir. Sars salgını sırasında hükümetin zamanında, doğru ve şeffaf söylemler yapmadığı için halk Hon Kong hükümetine olan güvenini kaybetmiştir(Kang, vd., 2018: 206). Bu nedenle Salgını kontrol altına almada ve halkı tedbirlere uyma konusunda ikna etmede hükümet söylemlerinin ekonomi-politik yapısına önem verilmelidir. Bu noktada ülke liderlerinin salgın anında yapmış oldukları söylemlere çok dikkat etmesi gerekmektedir.

Bu çalışma güncel ve salgın süreci devam eden dört ülke ve onların en büyük haber platformuyla sınırlıdır. Ayrıca araştırma "korona virüs" ve "covid-19" haberleri ile sınırlıdır. Araştırma, dört ülke ile sınırlı olduğundan ileride bir başka araştırmada Covid-19 un başka ülkelerdeki durumu politik ve ekonomik etkileri üzerinde incelemeler yapılabilir Ayrıca, vaka sayısının az olduğu ülkelerde veriler ne kadar güvenilir bunula ilgili farklı haberlerin kıyaslaması yapılabilir. Twitter'da Covid-19 hastalığı ile yapılan paylaşımlar incelenerek içerik ve söylem analizi gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

ABC News (2020), *Coronavirus Disease (Covid-19)*, 30.10.2020, <https://abcnews.go.com/Health/coronavirus/>

Ali, T. O., Hassan, M., & Hossain, N (2020). The moral and political economy of the pandemic in Bangladesh: Weak states and strong societies during Covid-19. *World Development*, 137, 105216.

- Alikılıç, Ö. Ve Baş, Ş (2019). "Dijital Feminizm: Hashtag'in Cinsiyeti" *Fe Dergi* 11, 1 , 89-111.
- Aytar, O. (2020). "Kriz Yönetimi Bağlamında Türk Bankacılık Sektörünün Covid-19 Pandemisine Yönelik İletişim Stratejisi"
- Azevedo, G., Carneiro, J., Rodriguez, C., & Gonzalez-Perez, M. A. (2020). Rebalancing society: Learning from the experience of Latin American progressive leaders. *Journal of Business Research*.
- BBC News (2020), *Coronavirus Disease (Covid-19)*, 30.10.2020, <https://www.bbc.com/news/coronavirus>
- Beaunoyer, E., Dupéré, S., & Guitton, M. J. (2020). COVID-19 and digital inequalities: Reciprocal impacts and mitigation strategies. *Computers in Human Behavior*, 106424.
- Bhat, M., Qadri, M., Noor-ul-Asrar Beg, M. K., Ahanger, N., & Agarwal, B. (2020). Sentiment analysis of Social Media Response on the Covid19 outbreak. *Brain, Behavior, and Immunity*.
- Bikdeli, B., Madhavan, M. V., Jimenez, D., Chuich, T., Dreyfus, I., Driggin, E., ... & Tang, L. V. (2020). COVID-19 and Thrombotic or Thromboembolic Disease: Implications for Prevention, Antithrombotic Therapy, and Follow-Up: JACC State-of-the-Art Review. *Journal of the American College of Cardiology*, 75(23), 2950-2973.
- Budak, E. (2018). Türkiye'de Yayın Yapan Uluslararası Haber Organları Üzerine Ekonomi-Politik Bir İnceleme. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 344-357.
- Currie, G. (2020). A Lens on the Post-COVID19 "New Normal" for Imaging Departments. *Journal of Medical Imaging and Radiation Sciences*.
- Daktilo1984.com, Erişim Adresi: <https://daktilo1984.com/forum/turkiyede-siyasi-soylem-ve-liderlik-stratejisi-otantik-liderlik/> Erişim Tarihi: 14/06/2020
- Devran, Y. (2011). Siyasal iktidar-TRT ilişkisinin dünü. *Hiperlink eğit. ilet. yay. san. tic. ve ltd. sti.*, 1.
- Elavarasan, R. M., & Pugazhendhi, R. (2020). Restructured society and environment: A review on potential technological strategies to control the COVID-19 pandemic. *Science of The Total Environment*, 138858.
- Haaretz.com (2020). *Covid-19*, 30.10.2020, <https://www.haaretz.com/israel-news/israel-west-bank-coronavirus-covid-19>
- Kang, M., Kim, J. R., & Cha, H. (2018). From concerned citizens to activists: A case study of 2015 South Korean MERS outbreak and the role of dialogic government communication and citizens' emotions on public activism. *Journal of Public Relations Research*, 30(5-6), 202-229.
- Karataş, Z.(2020). "COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme." *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 4.1: 3-17.
- Kelly, B., Squiers, L., Bann, C., Stine, A., Hansen, H., & Lynch, M (2015). Perceptions and plans for prevention of Ebola: results from a national survey. *BMC Public Health*, 15(1), 1136.
- Kuckertz, A., Brändle, L., Gaudig, A., Hinderer, S., Reyes, C. A. M., Prochotta, A., ... & Berger, E. S. (2020). Startups in times of crisis-A rapid response to the COVID-19 pandemic. *Journal of Business Venturing Insights*, e00169.
- Luciano, Edimara M. (2020). "Information Management Hits and Misses in The COVID19 Emergency İn Brazil." *International Journal of Information Management* : 102194.
- Majumder, M. S., & Mandl, K. D. (2020). Early in the epidemic: impact of preprints on global discourse about COVID-19 transmissibility. *The Lancet Global Health*, 8(5), e627-e630.
- Novak, N. L., & Brownell, K. D. (2012). Role of policy and government in the obesity epidemic. *Circulation*, 126(19), 2345-2352.

- Prince, R., Kearns, R., & Craig, D. (2006). Governmentality, discourse and space in the New Zealand health care system, 1991–2003. *Health & Place*, 12(3), 253-266.
- Robert, C., Dunne, T. C., & Iun, J. (2016). The impact of leader humor on subordinate job satisfaction: The crucial role of leader–subordinate relationship quality. *Group & Organization Management*, 41(3), 375-406.
- Rowan, Neil J., and John G. (2020)"Challenges and Solutions for Addressing Critical Shortage of Supply Chain for Personal And Protective Equipment (PPE) Arising from Coronavirus Disease (COVID19) Pandemic–Case Study from The Republic of Ireland." *Science of The Total Environment* : 138532.
- Roy, D., & Sinha, K., (2020). "Cognitive Biases Operating Behind The Rejection of Government Safety Advisories During COVID19 Pandemic." *Asian Journal of Psychiatry* ,51: 102048.
- Seijts, G., & Milani, K. Y. (2020). The Myriad Ways in Which COVID-19 Revealed Character. *Organizational Dynamics*.
- Şen, E., and Batı, G. F. (2020). "COVID-19 Pandemik Krizinin Yönetim ve Ekonomi Politik Üzerine Olası Etkileri." *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi* 4.2 : 71-84.
- Teddle, C. ve Tashakkori, A. (2009). Foundations of Mixed Methods Research. *Thousand Oaks, CA: Sage Publications*,
- Tichý, L., & Dubský, Z. (2020). Russian energy discourse on the V4 countries. *Energy Policy*, 137, 111128.
- Trt Haber (2020), *Covid-19*, 30.10.2020, <https://www.trthaber.com/koronavirus>
- Tooher R, Collins JE, Street JM, Braunack-Mayer A, Marshall H. Community knowledge, behaviours and attitudes about the 2009 H1N1 Influenza pandemic: a systematic review. *Influenza Other Respir Viruses*. 2013;7(6):1316–27
- Tufan, H. (2014). *Akıllı Ulaşım Sistemleri Uygulamaları ve Türkiye için bir AUS Mimarisi Önerisi. Ulaştırma ve Haberleşme Uzmanlığı Tezi*, TC Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı.
- ÜNAL, R.(2018). "Medya ekolojisinde yeni hikaye anlatım biçimi olarak Instagram: BBC News ve CNN Türk Örneği." *E-Kurgu* 26.3 : 403-421.
- Van der Weerd, W. (2011). "Monitoring The Level of Government Trust, Risk Perception And Intention of The General Public to Adopt Protective Measures During The İnfluenza A (H1N1) Pandemic in The Netherlands." *BMC public health* 11.1: 575.
- Van Dijk, Teun A. (1997). What Is Political Discourse Analysis? *Belgian Journal of Linguistics*, 11,(1) : 11-52.
- Wikipedia (2020). ABC News, 20.08.2020, https://tr.wikipedia.org/wiki/ABC_News
- Wikipedia (2020). Haaretz.com, 20.08.2020, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Haaretz>
- Zandifar, A. ve Badrfam, R. (2020). Iranian Mental Health During The COVID-19 Epidemic." *Asian journal of psychiatry*, 51 .